

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Arany János élete és munkái. Irta Gyöngyösy László. Budapest, 1901. Franklin társulat.

Majd teljes két évtized múlt el azóta, hogy Arany János, nagy költőink között a legnagyobb művész, elérte azt a csendes nyugalmat, a melyre egész életében vágyakozott és még mindég nem rajzolta meg az irodalom a pályafutását, hogy a legnagyobb magyar költő életét a maga egészében áttekinthetjük volna. A mi volt — pedig volt elég — az vagy vázlatos és töredékes dolgozat, mint magának a költőnek és fiának nagybecsű följegyzései, *Költői irodalomtörténeti vázlata* (Arany János élete és költészete), vagy Arany életének csak egy része terjeszkedik ki s nem annyira kidolgozott rajz, mint szorgalommal összegyűjtött adattár. Ilyen Ercesey Sándor megbízható, de még sem elég részletező monographiája, a mely tulajdonképen Arany életének első felét tárgyalja, és Benkó Imre munkája, Arany János tanársága Nagy-Kőrösön, mely az előbbi folytatásaként szerepelhet. Van azonkívül egy igen kiváló monographiánk, Riedl, a mely megfigyeléseinek élességével, elemzésének finomságával mély pillantást enged vetnünk a költő lelkébe és művészetébe, de szántszándékkal mellőzi az életrajzi adatokat. Arany életrajzát tehát minden érdeklődőnek úgy szólván magának kellett megalkotnia.

Részben talán az anyag hiányán múlt, hogy az életrajzot mindedig nélkülöztük. Attól a naptól kezdve, hogy Arany Toldijával föltűnt az irodalomban, bőven áll életrajzi anyag a rendelkezésünkre, első sorban a leveleiben, azután kortársainak följegyzésében, de gyermek és ifjúkoráról, harmincz esztendőről, nagyon hézagos a tudomásunk, és majdnem teljesen hiányoznak azok a bizalmas természetű közlések, melyek a nagy költőnek magán életébe vezetnék az érdeklődőt. Ha élete folyásáról kapunk is valami halvány képet, ez a kép teljesen külső, a benső emberből nem láttatnak semmit.

Gyöngyösy szerencsés véletlen, ismeretsége Szilágyi Istvánnal, és saját kutatásai képessé tették arra, hogy ezt a hézagot betöltve meg írja Aranynak most már teljes életrajzát és képekkel — gyarló képekkel — kísérve kiadja.

Ebből a szempontból, hogy megtudjuk, mit köszönhetünk Gyöngyösynek és mennyiben tarthat munkája számot eredetiségre, három részre választjuk könyvét. Az első rész, a mit Arany életének első harmincz esztendejéről mond, az egész műnek majd egy harmada, mindenesetre a legérdekesebb és legértékesebb. Ezért a részért az irodalom valóban hálás

lehet Gyöngyösy iránt,¹ sok eddig ismeretlen adatot derített ki, sok bizonytalan eseményt igazolt, s annyi apró, jellemző mozzanatot örökít meg, hogy szinte csodálkozva kérdezzük, mint tudtak ezek mind- eddig rejtve maradni. Csak taláломra említem azokat az eredményeket, melyeket a család eredetéről, Aranynak debreczeni diákságáról, színész életéről, a Rozvány házban töltött napokról, geszti nevelősködéséről, aljegyzőségéről stb. megállapít; a ki érdeklődik Arany iránt, és ki nem érdeklődne, az úgyis elolvassa a könyvet s személyesen győződik meg nagy számukról. Van az adatok között egy pár, a mely annyira kicsinyes, annyira nélkülöz minden jellemző vonást, hogy bátran elmaradhatott volna, de legnagyobb részük valóban megérdemelte a följegyzést s a ki majd ezután Arany életrajzát írja meg, az nagy hasznukat fogja látni.

Az események egy részét már mások is följegyezték s ezeket alaposan föl is használja Gyöngyösy, különösen Ercsey Sándorét. Ezen természetesen nem ütközünk meg, de több önállóságot várhattunk volna a szerzőtől, mert a [költő sógorának szövegéhez még ott is nagyon szorosán ragaszkodik a hol bővíti, egy helyen meg majdnem szóról-szóra átírja.²

De így is, mint mondom, ez a rész igen becses, a ráfordított munka nem veszett kárba, a sok kutatás, kerestetés, fáradozás, a mit Gyöngyösy megtett, megtermi gyömölcset az irodalomtörténet elismerésében.

Csak egyet sajnálhatunk, azt, hogy Gyöngyösy, mivel első sorban a nagy közönségnek és nem a szakembereknek írt, nem dolgozta föl az anyagot, mondjuk, »philologiai módszerrel«, nem idézi pontosan minden új adathoz, honnan merítette, hanem csak a könyv végén általánosságban említi meg, kitől hallotta, vagy milyen írás bizonyítja az egyes fejezetekben közölt adatokat. Az adatok nagy részét Szilágyi Istvánnak köszönhetjük, a ki mint Arany ifjúkori barátja, igen sok emléket őrzött meg, s Gyöngyösy mindezt híven összeírta. De sokat kutatott és kutattak számára a megyei, egyházi és községi levéltárakban is, úgy hogy a munka igazán nagy apparatussal készült: mennyivel megbízhatóbb lett volna azonban a könyve, ha erre az apparatusra mindenütt pontosan ráutal! Különösen ott kellett volna el ez a philologiai pontosság, a hol ismeretes eseményeket eddigi tudásunktól eltérően ad elő. Szerinte p. o. Arany 1849 ben két katona-tiszttel került összeütközésbe (168. 169. l.) Ercsey szerint mind a két összeütközés egy alkalommal és ugyanazzal a tiszttel történt (42. l.), Ercsey azt állítja, hogy Arany előbb mondott le konrektorságáról, azután került Rozványékhoz, (24. l.) Gyöngyösi fordítva beszéli el (79. l.) Apróságok ezek, de azért a pontosság nem árt.

Második résznek veszem azon életrajzi adatokat, melyek Arany életének második harmincz esztendejére vonatkoznak. Itt már bőségesen állott forrás az író rendelkezésére, ki is aknázza, különösen a levelezést. Van azonban ebben a részben is új adat, illetőleg kellő világításba

¹ Ez az első rész és a másik kettő eleje — az egész mű nagyobb fele — már megjelent egyszer, 1897-ben, Egerben (Arany János ifjusága. Irta Gyöngyösy László, Eger.)

² P. o. Arany szalontai tanítóskodásának kezdete. Ercseynél (Arany János életéből, Budapest, 1883) 19—20. l. Gyöngyösinél 71—72. l.

helyezi a kevésbé ismerteket, de úgy mint előbb a teljesen újakat, minden részletes hivatkozás nélkül.

A harmadik részül marad Arany költeményeinek méltatása. Aránylag helyesen is, kevés szót szentel Arany költői működésének, helyesen mondom, mert a nagy közönség nem is kívánja meg a túlságosan részletező méltatást, a szakember pedig jelen esetben inkább érdeklődik az életrajz iránt.

Ez a harmadik rész az egész könyvnek leggyöngébb alkotó eleme. Nem mond sok újat, s a mit mégis mond, abban gyakran nincs köszönet. Nem apróbb tévedéseire *czélzok*.¹ Ezek könnyen megesnek mindenkin, csak a két legnagyobb hiányát emelem ki. A legfeltűnőbb sajátsága, a mi életrajz-írónál ritkaság, hogy a költőt, a kivel foglalkozik, teljesen érthetetlen, alaptalan szigorúsággal ítéli meg. Az ellenkezőt, a legtöbb életrajz-író hibáját, értjük és tudjuk menteni: a ki bőven, hosszú ideig foglalkozik egy-egy íróval, az annyira beleéli magát az író egyéniségébe, annyira megszereti, hogy épen ezen sympathikus érzelmei folytán nemcsak sok, más kevésbé elmélyedt vizsgálódó előtt meg nem nyilatkozó szépséget vesz észre, hanem egy kissé el is fogúl, gyakran ott is nagy gondolatot, mély érzést talál, a hol valójában nincs, és a hibák fölött öntudatlanul is tovasiklik. Gyöngyösy ellenkezőleg sokszor nemcsak nem érti Aranyt, hanem mintha nem is akarná érteni, nem is szeretné. Minduntalan és nagyon erős hangon hirdeti p. o., hogy Arany képzelete szegény volt. Valóban, Arany phantasiája nem volt olyan ragyogó, mint teszem Jókaié (hála Isten!), még olyan sem, mint Vörösmartyé, csakhogy azért szegénynek épen nem mondható, sőt határozottan gazdag, de erős érzéke az élet való jelenségei iránt megakadályozza, még pedig a költő tudtával és beleegyezésével, hogy szerte kalandozzék, hogy képzeleit olyan kapcsolatba hozza, mely nem felel meg a való világ physikai és psychikai törvényeinek.

Nem tud méltóan lelkesedni Arany lyrájáért — mert, a mint ő mondja, kevés Aranyban a lyrái elem (!?);² még a nagy eposi alkotások dicséretébe is vegyít minduntalan egy-egy méregcseppet: a *Toldi*ban feltaláló ereje igen csekély és szegényes — mintha csak eseményeket lehetne *feltalálni* — a *Toldi Estéje* »lényegében csak ismétlése a Toldinak, árnyékoldala Lajos király viselkedése«³; a *Toldi Szerelmében* is »sok olyan dolog maradt, a mi a hangulatot zavarja« (?) s nemcsak az olasz hadjárat

¹ P. o. a Toldi cselekvénye nem öt napig tart, hanem nyolczig; a családja egy pár dátuma (III. Györgynek és Megyeri Sárának születő éve) hibás stb.

² *Érzelmét* akar mondani, a miben szintén csak részben van igazsága és arról is egyáltalán megfelelkezik, hogy a lyrának az érzelmen kívül van egy másik forrása is, a költő *gondolatvilága!* Aranynak egész lyrájára illik az, a mit Péterfy az egyik költeményéről mondott: »olyan, mint az a mesés kagyló, mely csak akkor hangzik, ha arra való fülhöz szorítjuk.«

³ Megróvja Lajos királyt kiméletlenségéért Toldi iránt, s újra elfelejti, hogy Lajos szemében Toldi többszörös bűnös s Lajos maga *király*, a ki hódolatot vár Tolditól, nem bírálót. Különben is Lajos *olasz*, ezt Riedl nyomán Gyöngyösy is említi s az olasz vér mégsem olyan, mint a magyar. Lajos a király, az olasz, nem cselekedhetett másképen!

kissé fárasztó — de csak fárasztó — leírására gondol, hanem azokra az apróbb, vidámabb hangulatú személyekre és jelenetekre is, melyeket Arany czéludatosan és nagy művészettel sző a komoly tárgyba, valamint Shakspere odaállítja a maga bolondjait a királyok mellé; a *Buda Halálát* »bizonyos kedvetlen csalódással teszi le.« Miért? Mert Etele gyilkossága nincs megokolva (?), mert Etele nem végzetes hős — a mint az epikai sablón és az elmaradt iskola követeli — és sok más egyébert.

Nem azt hibáztatom, hogy általában bírálja Aranyt, hanem azt, hogy *ilyen* és ehhez hasonló kifogásokat tesz. Ez pedig bűn Arannyal szemben, nem azért, mintha Aranyon nem volna *szabad* foltot találni, de azért, mert foltokat nem *lehet* rajta észrevenni.

Annál különösebb Gyöngyösynek ez az eljárása, mert az Arany irodalmat, különösen a legkimerítőbb és legkitűnőbb termékét Riedl Arany Jánosát, nemcsak szorgalmasan használta, hanem alaposan ki is használta. Hogy egy-egy gondolatot átvesz Riedltől, azon nem csodálkozunk, rosszul tette volna, ha figyelmen kívül hagyja e munkát, azonban a mit Riedl a Toldi Szerelméről és Buda Haláláról írt, annak legnagyobb részét beleszővi a munkájába, csupán a szavakat változtatva meg, azt se mindig. Csak bizonyítékul idézem könyvének 311—316. lapjait, a hol Riedl 193—200. lapjait írja át, de még Riedl csoportosítását és az egymásutánt is meg-
hagyja. Izelitől közlöm a következő párhuzamos helyet:

Riedl (1. kiad. 198. l.)

A magyar mondai emlékeken kívül Arany még történetiekkel is élt. Álmos, Bulcsu, Szalárd, Szemere, Torda hun főurak nevei a magyar krónikákból való. A véres zászló (sh. kard hl.), mely harczi jel gyanánt a hunok földét bejárja, a magyar történetből ismeretes. A turul, mely szárnyait Attila palotáján feszíti ki, a magyar hadak heraldikus madara. A hun rovás említésénél Arany bizonyára a Székely írásra gondolt, mely rovásra történt . . .

A jelenet, melyben Attila bemegy egyedül az ellenséges Budavárosba, a nélkül, hogy valaki kezét merne rá vetni, bizonyára a magyar történelem ama megható elbeszélésének analogiájára van gondolva, miszerint Imre király magában, csak királyi méltóságától védve bement Endre táborába és hűtlen öcscsét sátrában lefegyverzi.«

Gyöngyösy (314. l.)

De »Buda Halálához« a magyarok történelméből is bőven szedegedett Arany. A hún fők, a régi előkelő magyarok neveit viselik. Így fordul elő Bulcsu, Szemere nevű a hunok között. A véres kard körülhordozása, a mi háborut jelent, régi magyar szokás. A rovás ősrégi magyar írás. A turul madár is a magyarok zászlain lengett. Mikor Attila egy szál karddal bátyja ellenséges táborába megyen, az is a magyar történelemből van véve. A monda szerint ugyanezt cselekedte Imre, párttűző öcscsével szemben.«

Egy-két helyen meg épen érthetetlen maradna Gyöngyösi szövege, ha nem keresnők föl Riedlből a megfelelő helyet p. o. »Gyöngyvér Buda meggyilkolása után épen úgy megátkozza Attilát, mint Krimhild Hagent« 316. l. Mire való itt párhuzamot keresni, hiszen egészen természetes — legalább eposban — hogy az özvegy megátkozza férje gyilkosát. A magyarázattal Riedl szolgál (200. l.) »Gyöngyvér a megölt Buda *holttestén* úgy átkozza el Áttilát, mind (sh.: mint) a Niebelung-énekben Siegfried

legyilkolása után Krimhild Hagent.« Gyöngyösy nem vette észre Riedl szövegében a szórendi finomságot (úgy átkozza el.)

A mit Gyöngyösy nem egészen alaposan mond a Toldiról »a leírásokat és a nyelvet kivéve semmi sincs, a minék Ilosvai munkájában nyoma nem volna.« (123. l.), azt némi túlzással elmondhatjuk azon fejtegetéseiről, melylyel Riedl vezetése alatt Buda Halálát kíséri, azzal a különbséggel, hogy itt az eredeti csak vesztett az átdolgozással.

Bármilyen kitűnő is a forrás, ennyire kiaknázni még úgy sem volna helyes, ha az író pontosan hivatkoznék reá, Gyöngyösy azonban, bár bevallja, hogy az »Arany életrajzokat« felhasználta, a függelékben fölemlített forrás művek közül, remélhetőleg véletlenül, Riedl »Arany János« át kifejejtette. Jóhiszeműségét nem vonom kétségbe, annál kevésbbé, mert az egész munka szerényen van megírva. S maga a szerző is áthárítja, legalább részben, az esetleges érdemet a forrásaira, de így is tájékoztatlanságnak kell eljárását tartanunk.

Enyhébben szól ítéletünk, ha az aesthetikai méltatásának nagyobb eredetiséggel és jobb érzékkel megírt részeire tekintünk: vannak ilyenek is, örömmel ismerjük el, de mindezek nem felejtetik velünk Aranynak méltatlan hibáztatását.

Még egy pár szót a stílusáról. Ha Gyöngyösy könyve pusztán szakembernek szánt adat-gyűjtemény volna, akkor ez a pont nem esnék szigorú megbírálás alá. Valamint a műépítő a rendszertelenül összehalmozott kötömeget, a melyet a bányász csak úgy a maga durva csákányával fejtett a bányában, szétszedi, az egyes kődarabokat lefaragja, csiszolja s tervszerűen illeszti hatalmas márványpalotává, úgy a művészi életrajzíró is arányos, kidolgozott finom esszét írhat a szorgalommal és tárgyismerettel összehalmozott anyag alapján, ha az nincs is megfelelő formába öntve. De Gyöngyösy műve nem akar egyszerű adattár lenni, a nagy közönségre számít: ügyelnie kellene tehát, hogy ne maradjanak pongyola, sőt érthetetlen¹ mondatok a szövegben, és köznapi kifejezések, majdnem szórul szóra ismétlődő részletek.² Prózája egyáltalán nem áll művészi színvonalon, értekező, kissé egyhangú próza, mely értelmes ugyan majd mindég, de semmivel sem több.

És ha mégis örömmel fogadjuk és olvassuk a művet, azt a szerző tudja be első sorban az I. résznek. Aranyról újat hallani mindég olyan jól esik, hogy az új adatok kedvéért végighallgatjuk az egész életrajzot is.

Az irodalom pedig teljesítse kötelességét, adjon nekünk két Arany életrajzot. Egyet, rövidet vagy 10 íveset, az iskola és a nagy közönség számára, hogy bevezesse az olvasót Arany költészetének élvezetébe, egy másikat, hosszabbat, kimerítőt, részletesen méltatva Arany költészetét, azok számára, kik Aranyt már is ismerik és szeretik. Az adatok hiánya most már nem lehet mentség.

CS.

¹ És ha Toldit nem látja (Piroska), ha nem is boldog, de kötelességtudó, nyugodt életet folytatott volna férje oldalán, Toldi szeme elé került azon a végzetes vacsorán (a végzetes vacsoráról eddig szó sem volt).

² Arany betegségének »körtan«-a 342. l. és 378. l.